

**PÁLLYA ISTVÁN DESTOUCHES NYOMDOKAIN:
*PAZARLAY ÉS SZŰKMARKOSY***

Pállya István *Pazarlay és Szűkmarkosy*ja egyike annak a 15 piarista dráma-szövegnek, melyek a piarista iskoladráma elvilágiasodásának idején születtek, és melyek a hivatásos színpadra szánt komédia előzményének számítanak.¹ 1767-ben, mikor ez a komédia előadásra került Veszprémben, már – a mai szemmel nézve is – ideális infrastruktúrája volt az iskolai színjátszásnak. „1759-ben egy újabb iskolaépület terveit készítették el, s abban a felső emeleten a retorikai és poétikai osztálytermek mellé helyezték el a theatrumot.”²

Közhely – de mint minden közhelynek, ennek is valóság az alapja –, hogy a dráma olyan műnem, amelyben, a legelvontabb síkon, értékrendek ütköznek. Pállya István szövege már címében is jelez egyfajta összeütközést az anyagi javakhoz való kétféle lehetséges viszony szintjén: *Pazarlay és Szűkmarkosy* nevével. (Az igazság kedvéért jegyezzük azonban meg, hogy a darab címét, amint az a szövegkiadás³ jegyzeteiben olvasható, Takáts József, Pállya első életrajzírója adta, a kor színházi szokásrendjét követve.)⁴ A beszélő nevek jelenségével Demeter Júlia a Pállya szöveg kapcsán is foglalkozik. Általános-ságban megállapítja, hogy „A beszélő név (...) szükségképpen a jellemábrázolás felé tolja el a komédiát, s ezáltal a jellemkomikumot a helyzetkomikummal legalább azonos fontosságúvá avatja.”⁵ Ez elmondható konkrétan Pállya névadó gyakorlatáról is. A két szereplő neve két egymással ellentmondásban álló attitűdöt fejez ki. Mivel nem szándékunk a téma történeti áttekintése, csak a Pállya közelebbi elődjének tekinthető, és a szövegkiadásban

---

1 DEMETER 1995, 54.

2 KILIÁN 2002, 184.

3 A kéziratot szöveget először Kovács Dezső adta ki (KOVÁCS 1907), legújabb, kritikai kiadása: *Piarista iskoladrámák* II., 26-108.

4 *Piarista iskoladrámák* II., 105.

5 DEMETER 1995, 62.

közvetlen (vagy majdnem közvetlen, mert német fordítást feltételező) francia forrásként⁶ emlegetett Destouches⁷ *Le Dissipateur* című komédiája képezi pillanatnyilag a vizsgálódás tárgyát.

A darab keletkezésének kérdésében kis korrekcióval élnék a szövegkiadás jegyzeteiben leírtakkal kapcsolatban. Keletkezésének dátuma ugyan bizonytalannak tűnik, de nagyon valószínű, hogy korábbi, mint az ott megadott 1742-es dátum. Édouard Thierry⁸ szerint már 1736-ban kinyomtatták. Ezt erősíti meg Hankiss János igen alapos Destouches monográfiája is, melyben az 1736-os dátum mellett még a kiadó is meg van nevezve (Prault père).⁹ A *Dissipateur* nem tartozik Destouches igazán sikeres drámái közé. Ugyan az ezt követő évben szinte minden vidéki színház játszotta, sőt Németországban is színpadra került, viszont a valódi sikert jelentő Comédie Française repertoárjába csak 1753-ban vették fel (ahol mindössze hat előadást ért meg). Destouches, akit én semmiképp nem minősítenék Molière-imitátornak,¹⁰ kora divatjának megfelelően, kereste a komédiában rejlő moralizálás lehetőségeit, a címek legtöbb esetben egy kifogásolható tulajdonsággal megjelölt figurára utalnak (*Le Curieux impertinent*, *L'Ingrat*, *L'Envieux*, *Le Glorieux*, vagy a fókuszunkban lévő *Le Dissipateur*). Viszont, mint Hankiss János megállapítja: „Il fait choix des sujets qui, pour être nouveaux, doivent friser le singulier

---

6 *Piarista iskoladrámák* II., 106.

7 Philippe Néricault, művésznevén Destouches (1680-1754), Tours-ban és Párizsban folytatott jogi tanulmányainak a befejezése helyett a színészetet, majd a színdarab-írást választotta. E két tevékenység azonban nem biztosíthatta a tehetséges fiatalember anyagi biztonságát, noha adottságaira Boileau is felfigyelt. Pártfogóra egy bizonyos Roger Brulart de Sillery személyében lelt, aki svájci nagykövet lévén, titkárának fogadta. Emiatt fordulhatott elő, hogy első darabja, a *Le curieux impertinent*, Svájcban került bemutatásra. A remek kezdeteket bizonyítja, hogy szövegét a Comédie Française is rögtön játszani kezdte. Ennek köszönhette ezután a régens, Orleans-i Fülöp támogatását, és számos megtisztelő diplomáciai feladatot (például az angol királyi udvarnál). Drámaszövegei tematikája a kor gazdasági, politikai, társadalmi dinamikájából merít. A régensség ideje alatt megfigyelhetett hirtelen meggazdagodásokat és elszegényedéseket, és egyaránt észrevette a régi arisztokrácia gögjét és pöffeszkedését, valamint a szabados úrgazdagok bárdolatlanságát. Bizonyára igaza volt Voltaire-nek, aki a *Le Siècle de Louis XIV*-ban úgy értékeli Destouches jelentőségét, hogy sem Regnard sem Molière nyomdokaiba nem léphet, bár korának sikeres szerzője volt. Ellenben erényének tartja, hogy nem engedett a születőben lévő polgári dráma műfaji csábításainak.

8 Thierry, dátum nélkül, XXV.

9 HANKISS 1920.

10 DEMETER 1995, 92.

et l'exceptionnel."¹¹ és ez a szokatlan iránti vonzalma némileg megmagyarázhatja a visszafogott fogadtatását. (Ellenben, Destouches életművének épp emiatt, akár egy másik magyar irodalmi vonatkozása is lehet. Hankiss felleltése szerint Bessenyei 1777-es *A philosophusa* egy korai Destouches szöveg, a *L'Homme singulier* témáját írja újra.¹²)

Bevezető

A franciákkal kapcsolatban korán (a 17. század elején) kialakul az az imázs, hogy társasági lények (más megvilágításban élvhajhászok), és ez együtt jár a luxus igényével. Ami persze költséges életvitelt feltételez, ezért is forog az eszük sokat a pénz körül. Ezek a társasági lények elsősorban a fővárosban élnek, de legalábbis időről időre megfordulnak a párizsi jobb körökben, ha nem is mindig személyesen, de gondosan megformált és nagy nyilvánosság előtt felolvasott leveleik révén.

Párizsnak létrejön egy olyan nimbusza, melyhez foghatót kevés nagyváros mondhat a magáénak, és ami többé-kevésbé a mai napig tovább él. XIII. Lajos uralkodása idején, de főképp Richelieu bíboros, a király első minisztere kivételes adottságainak köszönhetően, elindul az a központosító folyamat, amely nemcsak gazdasági értelemben hivatott konszolidálni a háborúk sorát átél/átélő országot, hanem a hivatali rendszer és a kultúra tekintetében is. A centralizációs elv érvényre juttatásának egyenes következménye a királyi hatalom megszilárdítása és székhelyének kijelölése Párizsban. A mi szempontunkból nézve: csak Párizsban vannak állandó társulattal rendelkező színházak, melyek közönségüket ebben az új nagyvárosban kell, hogy megtalálják. És meg is találják, mivel Párizs a korabeli Európa legnépesebb városa a maga négyszázezer lakosával. Létrejönnek a központosított monarchia jól ismert társadalmi kategóriái, melyek közül a nemesség a kor társadalmi hangadójának számít. A mértékadó körök párizsi hétköznapijai megjelennek a drámaszövegekben is. Már az előző században Corneille előszeretettel használja ezt a tematikát (*La Galerie du Palais*, *La Place Royale* drámacímek ma is létező fővárosi helyeket neveznek meg), és instrukcióiban soha nem mulasztja el közölni, hogy „La scène est à Paris”.

---

11 HANKISS 1920, 393.

12 HANKISS 1920, 388.

Ám a pénznek egyre nagyobb a jelentősége ebben a társadalomban, hisz a nemesség fényűző életvitele szilárd anyagi háttérrel feltételez (ez azonban nem mindig felel meg a valóságnak). A Destouches-korabeli drámaszövegekben a pénz, mint központi kérdés, már nem kizárólag az ellenszenves, zsugori vénemberek attribútuma, mint a régi komédiákban. Ténylegesen szerelmes fiatal emberek is érdeklődhetnek leplezetlenül imádottjuk vagyona iránt, anélkül, hogy a közönség rokonszenvét ezzel eljátszanák.

A *Pazarlay* forrásának tekintett Destouches szöveg is nagy hangsúlyt fektet a párizsi „arany ifjúság” hedonista életvitelének bemutatására, de legfőbb karakterjegye, hogy az erotika középpontba kerül. Szociológiai tanulmányok igazolják, hogy az erotika a korabeli jó módú (nemesi) rétegek életében természetesen fonódik össze a pénz iránti libidó készítéseivel. Destouches-nál is e kettős motiváció hajtja a szereplőket egymás felé vagy épp ellenkező irányba. Az erotika a mindennapi életben is túllép a testek egymás iránti vonzalmán, és beépül a kultúrába, a társas viselkedés szokásrendjébe, a gazdasági életbe. Nem ritkán átlépve így a társadalom türelmi küszöbét. De a tobzódó szerelmi élet – melynek bemutatása érthető módon hiányzik Pállya verziójából – nem az egyetlen tényezője a Párizst jellemző örömhajhász életmódnak. Párizs számos lehetőséget kínál az „érzékek ünnepét” életfilozófiává tevők számára a gasztronómiában, a luxusban, a divatban. Ennek a vonatkozásnak már vannak megfelelői a magyar szövegben. De amíg Destouches személyes tapasztalatok és közvetlen megfigyelések útján juthatott a fentiek ismeretéhez, Pállya István legfeljebb közvetetten szerzi meg ezt a tudást, és semmiképpen nem tapasztalati úton jut meglátásaihoz. Ez oda vezet, hogy míg Destouches drámájában a mai olvasó számára is plasztikusan, a maga összetettségében jelenik meg a pénz-erotika-élvezetek által hajtott párizsi társadalom, Pállya csak sematizálva és egy elítélő prekonceptió mentén idézi fel ugyanezt. „Ha a szerelmi bonyodalmat – a nővel együtt – kihagyjuk, az európai komédiából vajmi kevés marad.”¹³ – írja Demeter Júlia.

---

13 DEMETER 1995, 56.

„Nemzeti” karakterjegyek

A két címszereplő neve által hordozott konfliktusnak emeljük most ki egyetlen, hangsúlyos aspektusát. Pállya a Pazarlay által felmutatott értékeket megfelelteti egyfajta „franciáság”-gal, szemben Szűkmarkosy „magyaros” értékeivel. Ilyen természetű hierarchiát magától értetődő módon nem fedezhetünk fel Destouches-nál, de a szándékot sem, hogy nemzeti jellegzetességnek nyilvánítson bizonyos jelenségeket. A Pállya-szöveg szoros olvasása során létrehoztunk egy leltárt a „franciáság”-gal összefüggésben. Több mint száz olyan nyelvi alakzat fordul elő a szövegben, mely jelentéstanilag ebbe a témakörbe tartozik. Ez mennyiségre elég komoly ahhoz, hogy igazolva lássuk a fenti állítást (mármint, hogy ez az árnyalatok nélküli, elfogultan negatív „franciás” attitűd lenne a konfliktus egyik eleme). Adataink között vannak főnevek (földrajzi és tulajdonnevek főleg), melléknevek, határozószavak, alkalmi igeképzések, francia szavak és teljes francia kifejezések. Ezeknek rövid, kommentált listáját adjuk meg az alábbiakban.

Főnevek

Ebbe a kategóriába tartozik *Franciaország neve* (17 előfordulás), mely elég szertelen helyesírással (francia Ország, Francia Ország, francia ország, Francia Ország, francia Ország) öt féleképpen bukkan fel a szövegben.

*Párizs*nak 28 előfordulása van a szövegben, s a bevezetőben említettek fényében nem meglepő, ha szinte legendás helynévként mantrázzák a Pazarlay táborába tartozók e város nevét. Mint korábban írtuk, a franciák számára már az előző században ténylegesen elfoglalja a város ezt a kiemelt státust. „Les membres de la haute société et des classes dirigeantes recherchent de plus en plus le cadre urbain et surtout parisien, et ce goût se reflète dans la comédie.” – írja Colette Scherer a komédia műfaj-történetével foglalkozó művében.¹⁴ A főváros nevéből képzett melléknév egy alkalommal a Kapitány szájából hangzik el, s a „tervezett” utazásra vonatkozik („Parisi utra”),¹⁵ második előfordulása a gúny tárgyát képező franciás udvariasság jelzője: „Parisi politiahoz való qualitätsok”.¹⁶

---

¹⁴ SCHERER 1983, 120.

¹⁵ *Piarista iskoladrámák* II., 36.

¹⁶ *Piarista iskoladrámák* II., 42.

A *franciák*, mint e hely lakói (15 előfordulás) kétféle írással: francziák vagy Francziák, magában, vagy szókapcsolatokban fordul elő. Például a titkos hát-só szándékkal francziákat dicsérő Kapitány nem állít kevesebbet, mint hogy a „francia Paraszt ember a Politikának mestere lehetne,”¹⁷ mert az udvarias-ság, a viselkedni tudás az alsóbb néprétegeknek is a vérében van. „L’Objet principal et qui occupe tous leurs soins, c’ est la recherche des bons mots et des expressions extraordinaires ... pour conserver dans l’Empire des conversations un juste tempérament entre le style rampant et le pompeux” idé-zi Antoine Adam¹⁸ de Pure abbét, a Préciosité szakértőjét, aki minden rész-letében elemzi a 17. század második felére kialakult és bizonyos körökben használatos beszédmodot. Ez a népréteg más vonatkozásban is megemlítésre kerül. Magyary mondja: „szélelbélelt francia szolgálja(val együtt),”¹⁹ akiknek a bére háromszorosa a magyarokénak, mert a „francia szolga szolga nélkül nem szolgál.”²⁰ Gúny tárgyát képezi a francia emberek társalkodni tudá-sa is: „ha francziával beszél az ember, soha a beszédből ki nem fogyhat”.²¹ És valóban, a 17. század végére a társasági viselkedés egyik legfontosabb ele-me a beszélgetni tudás volt, melyet valóságos művészetté csiszoltak bizonyos körökben.²² Destouches ennek a hagyománynak a tisztelője és tehetséges követője volt.

Melléknevek

Franczia/francia: francia hintó, francia szokás, francia kívánság, francia utazás, francia hízkelkedés, francia csalárdság

francia pompas ruhák, francia titulus, francia bolondság, francia út,
francia emberség, francia öltözet, francia pompák

A kétféle írásmóddal megalkotott jelzős szerkezetek egyrészt a francziák fel-tételezett életmódjának Magyary és támogatói szemében botrányos, külsőd-leges tartozékait jelölik (hintó, pompás ruhák, öltözet vagy titulus), másrészt e külsővel összefüggésben lévő belsőleges (morális) következményeket (szo-kás, kívánság, hízkelkedés, csalárdság, emberség, bolondság).

17 *Piarista iskoladrámák* II., 33.

18 ADAM 1962, II., 35.

19 *Piarista iskoladrámák* II., 40.

20 *Piarista iskoladrámák* II., 42.

21 *Piarista iskoladrámák* II., 43.

22 Scudéry 1998.

A társalkodni tudás korábban említett valóságos követelményét figyelembe véve nem meglepő, hogy a francia (francia) jelző a nyelv jelölésére is gyakran (6 előfordulás) felbukkan. Magyary valóságos dührohamban támadja a francia nyelvet:

KÖVESDY

Kegyelmed, amint veszem észre, igen nagy ellensége a francziáknak.

MAGYARY

Azt meg vallom, és a nyelveket is úgy utallom, hogy azt 6 filléren meg lehetne vennem, meg nem venném, sőt, ha egy kalan vízbe be vehetném, be nem venném. De vannak olyanok, akik azt a bolond nyelvet úgy meg szerették...”²³

E jelzőből képződött az a két *határozószó* is, melyek ugyanebben a párbeszédben hangzanak el, s amelyekkel a francziák nyelvét feleslegesnek ítéli („A mi eleink soha se tudtak franciájul, még is volt mind pinzek”), és a pazarlást francia karakterjegynek nyilvánítja Magyary („francziássan el költik, el pazarllák”).²⁴

Igék, igenevek

Ezek olyan alkalmi szóképzések, melyek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy Pállya szövege a humor révén érje el a morális tanítás nyilvánvaló célját. Magyary használja a *megfranciázní/megfrancziasodni* igét (*franciássá tenni* értelemben), mely vonatkozhat a nyelvre: „magyar neveit meg francziázni”,²⁵ viselkedésre: „meg francziasodott Complementirozó iffiak”,²⁶ „Már az egész világ megfrancziasodik?”²⁷ És egy konkrét esete a francia befolyás Magyary számára felháborító terjedésének, a titulus, amely igei alakban is felbukkan: „... egész világ Monsieur meg mosiurodott”.²⁸

---

23 *Piarista iskoladramák* II., 40.

24 *Piarista iskoladramák* II., 40.

25 *Piarista iskoladramák* II., 42.

26 *Piarista iskoladramák* II., 47.

27 *Piarista iskoladramák* II., 54.

28 *Piarista iskoladramák* II., 43.

Francia szavak

A *francia szavak* szerény tára is felbukkan Pállya szövegében. Elsősorban a fent említett titulus, gazdag helyesírási változatokban (Monsiuúr, Monesur, Monsur, de helyesen is tíz alkalommal). A köznévből lett személynév: La Fleur is sokféle írásmóddal jelenik meg, olykor egész torz változatban (Lafu, La flúr, La-Fleur, Lafleur). Ezen a jelenségen azonban semmiképp nem kell megütköznünk, a francia nyelv oktatása az iskolákban csak nagyon későn (18. század második fele) kezdődik.

Francia kifejezések

Ezek viszont majdnem korrekt francia helyesírással vannak a szövegben, ami mégiscsak azt mutatja, hogy bizonyos körökben elterjedt, használatos formulák voltak. Ilyen például a „très humble serviteur”, mely Pállyánál öt alkalommal is megjelenik, vagy a „très obeisant (sic!) valet”. Egész más (alantas) regiszterbe tartozik, és ezzel hatékonyan színesíti Pállya nyelvezetét az „O diantre peste!”,²⁹ természetesen egy szolga szájából.

Konklúzió gyanánt

Nehéz lenne ma már megítélni, hogy a Pállya István által minden bizonnyal kitűzött pedagógiai és erkölcsi cél elérhető volt-e a *Szűkmarkosy*val. Vajon tanítványai őszintén azonosulni tudtak-e a *magyarosként* sugalmazott puritanizmus értékrendjével? Ha szégyenkezve is, de nem kísértette-e meg őket a megidézett *franciás*, frivol világ? Félig komolyan azt mondhatnánk, hogy Pállya István a tűzzel játszott. Feltételezésem szerint csak addig lehetett egyszerű a szerzetes-tanárok helyzete, míg az ifjúság el nem kezdett megismerkedni árnyaltabban, – legalább művészeti alkotások közvetítésével –, a franciák sziporkázó szellemű közegével. Ami pedig a magyar professzionális színház alakulására-fejlődésére gyakorolt feltételezhető hatását illeti, az élő, szellemes párbeszédnek révén ezzel a szöveggel Pállya István beírhatta volna a nevét a magyar drámairodalom történetébe. Azonban a szöveg által megteremtett színpadi világ és annak scenikai működtetése – részben a keletkezés körülményei miatt – elmaradt az Európában már jól ismert megoldásoktól, a dráma kéziratban maradt és tudomásunk szerint soha nem került át a hivatásos színpadra.

---

29 *Piarista iskoladrámák* II., 53.

István Pállya disciple de Destouches

La comédie de István Pállya: *Pazarlay és Szűkmarkosy* (1767) se diffère de beaucoup de ces comédies françaises qui en sont considérées comme les sources littéraires. Notamment de deux pièces de Néricault Destouches (1680-1754): *Le Glorieux* (1732) et *Le Dissipateur* (1736). Les différences s'expliquent non seulement par le fait que Pállya les a connues en traduction allemande. Il est intéressant de faire la démarche d'en trouver d'autres raisons. Destouches était l'un des remarquables auteurs de son temps, sans être un génie novateur. Bon observateur et homme du monde, il connaissait bien la vie parisienne, ses goûts et ses mœurs, sans avoir pris une position critique trop sévère contre ce qu'il voyait. Par contre, le professeur de moral István Pállya, à l'aide du comique dans ces dialogues, formule un avis net contre les „vissitudes parisiennes” représentées dans sa pièce par le personnage du Capitaine. Alors les situations sociales respectives des deux auteurs expliquent leurs attitudes divergeantes. Mais non seulement ces positions sociales différentes peuvent être évoquées comme sources de différence. Au XVIIIe siècle le théâtre français connaissait déjà des Molière, LeSage, Marivaux, ainsi de suite, tandis qu'à l'époque de István Pállya en Hongrie n'existait pas encore de théâtre professionnel mondain. D'ici les malhabiletés structurales et le schématisme des caractères. Ce qui nous permet quand même de supposer une influence considérable de Destouches sur Pállya, c'est la présence non négligable des éléments textuels qui font référence à l'univers parisien. Dans cet article nous avons inventorié ces éléments, pour en offrir une liste brièvement commentée.